

ДО ПРОБЛЕМИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПТНЗ У НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розкрито підходи до трактування поняття “пізнавальна активність” та сутність пізнавальної активності учнів у навчально-виробничому процесі професійно-технічного навчального закладу.

Ключові слова: активність, пізнавальна активність, самостійність.

Сучасному суспільству потрібні активні, професійно мобільні фахівці, спроможні до продуктивної професійної діяльності. З огляду на те, що активність є найважливішою характеристикою особистості і її діяльності, можна стверджувати, що в навчально-виробничому процесі активність учнів є однією з основних передумов досягнення цілей професійного навчання, загального та професійного розвитку особистості майбутнього фахівця. У результаті професійної підготовки повинна сформуватись особистість, яка була б спроможною до цілеспрямованого перетворення життя й мала б високий рівень сформованості пізнавальної активності, що може бути наявною практично в будь-якій професійній діяльності.

Оскільки пізнавальна активність пов'язана з реалізацією пізнавальної потреби, то в межах професійної діяльності пізнавальна активність може бути задоволена “в різних формах раціоналізаторської та винахідницької діяльності, спрямованої на вдосконалення знарядь праці, технології й самих способів праці” [6, с. 23]. Не є винятком і пізнавальна активність майбутніх кваліфікованих робітників у навчально-виробничому процесі ПТНЗ.

Мета статті – висвітлити сутність пізнавальної активності учнів у навчально-виробничому процесі професійно-технічного навчального закладу.

Проблема пізнавальної активності – одна з кардинальних проблем усього процесу навчання. У ній приховані джерела багатьох проблем: розвиток пізнавальних інтересів, вивчення розумових здібностей, формування в учнів мислення, набуття таких якостей, як самостійність, ініціатива, сумлінність. Тому пізнавальна активність учня – це один із найважливіших засобів підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у ПТНЗ.

Пізнавальна активність набуває професійної спрямованості внаслідок внутрішньої потреби учня в самоактуалізації й самореалізації в професійній діяльності. Розкриваючи сутність професійної спрямованості пізнавальної активності, ми звернулися до тлумачення сутності поняття “пізнавальна активність” у психолого-педагогічній літературі. Так, Л. Арістова розглядає активність пізнання як прояв “перетворювальної діяльності, що передбачає перетворювальне ставлення суб'єкта до явищ, предметів”, що його оточують [3, с. 32]. Під пізнавальною активністю Т. Алексеєнко розуміє складну системну властивість суб'єкта, що інтегрує важливі якісні характеристики типового для нього прояву пізнавальної діяльності: “пізнавальна самостійність, пізнавальна ініціативність, а також

повнота й мобільність його знань, умінь і навичок у сфері реалізації цієї активності” [2, с. 128]. На думку Т. Шамової, пізнавальну активність “необхідно розглядати і як мету діяльності, і як засіб її досягнення, і як результат” [7, с. 47].

З активністю, на думку Л. Арістової, маємо справу лише тоді, коли учень сам переосмислює знання, знаходить щось нове, вирішує творчі завдання. У протилежному разі дії учня не можуть бути віднесені до активних: “вони в кращому разі можуть вказувати лише на моторність людини, що зовсім не адекватно активності її пізнання” [3, с. 32].

У зв'язку із цим ряд дослідників (В. Ільїн, І. Зайцева, Б. Коротяєв, С. Рубінштейн, М. Скаткін, Н. Тализіна та ін.) розрізняють активність внутрішню (мисленнєву) і зовнішню (моторну). У процесі навчально-професійної пізнавальної діяльності мають місце обидва види активності. Безперечно, засвоєння знань потребує активної пізнавальної діяльності. Проте, як зауважує І. Якиманська, психологічна природа активності може бути різною: активність на рівні репродуктивної діяльності – зовнішня активність (кількість піднятих рук, виконання завдань, опитаних учнів тощо); творча активність, у процесі якої учні самостійно здобувають знання, перебудовують раніше отримані, здійснюють широке перенесення засвоєного на вирішення нових навчальних і практичних завдань, тобто виконують творчу діяльність [9].

Такий підхід до характеристики пізнавальної активності поділяє й М. Скаткін, який, розглядаючи активність як будь-який, пов'язаний з принципом пізнання стан учня, стверджує, що хоч основною метою активізації є активність мислення, не можна не враховувати, що пізнавальна діяльність пов'язана з пам'яттю й вольовими процесами. Тому науковець розмежовує внутрішню та зовнішню активність, пов'язуючи із зовнішньою активністю механічне виконання учнем навчального завдання, а з внутрішньою – захопленість учня навчальною діяльністю та матеріалом, що вивчається.

Т. Шамова також активізацію пізнавальної діяльності учнів пов'язує, перш за все, з внутрішньою активністю. Зовнішня активність у цьому разі “є засобом, який сприяє стимулюванню внутрішньої активності й забезпечує контроль за її перебігом” [7, с. 45].

Умовою формування творчої активності є попередня та супутня активізація на нижчих рівнях, яка дає учням більш елементарні вміння розумової роботи (І. Унт). Дійсно, творча активність є високою метою активізації учіння. Виходячи із цього, науковці виділяють три рівні пізнавальної активності, які на практиці взаємопов'язані: активність на рівні запам'ятовування; активність на рівні розумової діяльності; активність на рівні творчого мислення й пошуку нових знань. Виходячи з таксономії цілей навчання Б. Блума, першому рівню відповідає рівень засвоєння знань, другому – розуміння, третьому – застосування, аналіз, синтез і оцінювання. Отже, реалізація кожної мети навчання передбачає відповідний їй рівень пізнавальної активності учня.

Розглядаючи поняття “пізнавальна активність”, ряд учених розуміють його як перехід від одного рівня пізнання до іншого, якісно нового й досконалішого. Рівень пізнавальної активності виявляється в просуванні учнів угору по сходинках: від репродуктивної до творчої. Так, П. Лузан за рівнем розвитку виділяє репродуктивну, продуктивну й творчу активність [5]. Між діаметрально протилежними типами пізнавальної активності (репродуктивним і творчим) є проміж-

ні типи, які сприяють цьому просуванню. Між репродуктивним і творчим рівнями А. Кошелєв виділяє проміжні рівні пізнавальної активності: репродуктивно-творчий та творчо-репродуктивний.

Оскільки активність у навчанні характеризується проявом стійкого інтересу до вивчення теми, проблеми чи практичного завдання, то, на думку Т. Шамової, можна виділити три рівні пізнавальної активності: *відтворювальну* (прагнення учня запам'ятати й відтворити матеріал за зразком, при цьому не спостерігається бажання до поглиблення знань); *інтерпретаційну* (учень прагне осмислити те, що вивчає, оволодіває способами застосування знань та вмінь у нових умовах, виявляє більшу самостійність, прагне довести справу до кінця); *творчу* (в учня виникає інтерес і прагнення до знаходження нового способу вирішення проблеми, настирливість у досягненні мети) [7].

Таким чином, професійно спрямована пізнавальна активність учня виявляється в цілеспрямованості пізнавальних дій, мобільності їх використання, бажанні розширити й поглибити знання. Вона виражається в психологічному налаштуванні на діяльність (зосередженості, уважності, зацікавленості, прагненні активно брати участь у навчально-пізнавальному процесі) і реалізується в готовності учня виконувати за власним бажанням усе нові й нові професійні завдання, а також прагненні його до самоосвіти.

Аналіз педагогічної літератури з проблеми активності учнів у пізнавальній діяльності свідчить, що поняття “пізнавальна активність” часто ототожнюють з поняттям “самостійність”. У цьому разі активізацію навчання науковці пов'язують з розширенням місця й ролі самостійної роботи учнів. Але серед учених не існує єдиного погляду щодо сутності самостійності учнів. На думку В. Карсонова, самостійність виявляється в будь-якому виді діяльності учня, якщо він щось робить сам [4]. Такої самої думки дотримується Л. Арістова, стверджуючи, що самостійність – “це здатність особистості учня до діяльності, яка здійснюється без втручання зі сторони” [3, с. 39]. Дійсно, основою такою самостійності є власні мотиви та рішення особистості.

Отже, можна стверджувати, що в цьому випадку автори пов'язують самостійність з відсутністю зовнішнього стимулювання пізнавальної діяльності учня. Частина ж науковців дотримується іншої думки. Так, В. Оконь, навпаки, стверджує, що самостійність наявна тоді, коли діяльність має перетворювальний характер, тобто коли відбувається процес здобуття нових знань шляхом розв'язання проблеми.

Самостійності притаманні якості критично розглядати явища життя, бачити завдання, що виникають, вміти їх ставити, знаходити способи їх розв'язання, мислити й діяти ініціативно, творчо, прагнути до відкриття нового та наполегливо йти до досягнення мети. Водночас самостійність – це здатність систематизувати, планувати, контролювати й регулювати свою діяльність без безпосереднього постійного керівництва та практичної допомоги з боку керівника. Тобто самостійність пов'язують з внутрішньою (психічною) діяльністю учнів. У зв'язку із цим Л. Арістова зауважує, що “самостійність може й повинна бути супутньою процесу активізації” [3, с. 39]. Але “активність учіння повинна передбачати самостійність учнів у формуванні проблем і визначенні способів їх розв'язання”, тобто мати продуктивний характер [3, с. 40].

Таким чином, пізнавальну активність необхідно розглядати більше як ставлення до змісту й процесу пізнання, а самостійність – як реалізацію цього ставлення в дії, котра без активності не може бути здійснена.

Розкриваючи роль діяльності в навчальному процесі, Г. Щукіна вважає, що “пізнавальну активність можна вважати підготовчим ступенем самостійності” [8, с. 18]. На основі цих відмінностей у розумінні поняття “самостійність” виникли різні погляди щодо співвідношення самостійності й активності.

Теоретичний аналіз сутності понять дає змогу виділити основні підходи до досліджуваної проблеми. Частина науковців (С. Єгоров) вважає, що поняття “активність” і “самостійність” вживаються як синоніми. Розмежування понять “активність” і “самостійність” ми знаходимо в працях Л. Арістової, І. Лернера та ін. Так, поняття “активність”, на думку вчених, є більш широким порівняно з поняттям “самостійність”, тому що учень виявляє активність у всіх ланках процесу навчання. А активність обов’язково передбачає той чи інший ступінь самостійності думки учня. Науковці вважають, що поняття “активність” і “самостійність” не можна ототожнювати. Учень може виявити активність (писати, читати, розв’язувати задачі, виконувати певні трудові дії за вказівкою викладача чи майстра виробничого навчання), проте в цьому разі самостійність відсутня. І навпаки, самостійність відтворювального характеру ніколи не стверджує активність учіння. Тому самостійність супроводжує процес активізації учіння тільки за умови її перетворювального характеру.

Так, В. Буряк, Л. Кондрашова, Л. Вяткін, А. Оленєва в поняття “активність” вкладають перетворювальне ставлення індивіда до об’єктів пізнання, а під самостійністю розуміють умову невтручання зі сторони. І. Лернер, навпаки, вважає, що самостійність завжди включає активність як свою умову. Науковець зауважує, що не можна бути самостійним, не будучи активним. Але самостійність, вказує дослідник, може й не поєднуватися з активністю. Вводячи поняття “справжня самостійність” і “проста активність”, автор стверджує, що розумова діяльність учнів здійснюється у двох формах: розумова діяльність, яка відтворює знання, отримані в готовому вигляді від викладача або з навчального посібника; самостійна діяльність з набуття знань, їх осмислення й застосування засвоєного.

При цьому і в одній, і в іншій формах діяльності учні активні, але максимально можлива самостійність виявляється в другому випадку, тому що ступінь самостійності при відтворенні знань обмежена. Відтворення знань необхідно доповнити справжньою самостійністю, тобто внесенням самим учнем творчого елемента від себе. Проста активність без справжньої самостійності не гарантує подальшого розвитку учня.

У психолого-педагогічній літературі, присвяченій активізації пізнавальної діяльності учнів, чітко виділяються два підходи до вирішення цього питання:

1) спроба активізувати репродуктивну діяльність учнів, використовуючи такі прийоми: поурочний бал, використання питань, коментоване виконання трудових дій і операцій тощо. Особливість цього підходу в тому, що в ньому не ставилося завдання зміни змісту навчального матеріалу, виявлення системи способів або нових методів і прийомів навчання, а основною метою було підвищення активності учнів за допомогою певних прийомів. Подібний шлях активізації пізнавальної діяльності учнів не приводив до якісних змін;

2) активізація пізнавальної діяльності учнів ґрунтується на формуванні в учнів умінь творчої діяльності та способів самостійного здобуття знань. Основним завданням було вдосконалення змісту матеріалу, який вивчається. Активізацію навчального процесу варто розглядати як діяльність викладача чи майстра виробничого навчання, спрямовану на вдосконалення змісту, форм, методів, прийомів, засобів навчання з метою підвищення активності, самостійності учнів у засвоєнні знань, формуванні професійних умінь і навичок.

Таким чином, проблема активізації пізнавальної діяльності учнів є однією з основних проблем не тільки професійної педагогіки, а й методики професійного навчання. Теоретичний аналіз сутності поняття “діяльність” дав змогу виявити, з одного боку, деяку відмінність у підходах до трактування цього поняття, а з іншого – явну тенденцію до виділення авторами загальних елементів. Такими стали: процес, взаємодія, суб’єкт, об’єкт. Отже, діяльність – це процес взаємодії суб’єкта з об’єктом, у результаті якої в об’єкті відбуваються зміни. Діяльність є основною формою прояву активності.

Учіння – ширше поняття, ніж діяльність, тому науковці його ототожнюють з поняттям “навчально-пізнавальна діяльність”. У навчально-виробничому процесі поєднуються два феномени – діяльність викладача чи майстра виробничого навчання й діяльність учня. Їх синхронна навчально-пізнавальна діяльність повинна здійснюватися з опорою на діяльність один одного.

Як свідчить теоретичний аналіз, пізнавальна діяльність має місце в процесах мислення, уваги, пам’яті, волі, і в ній виражається ставлення людини до явищ, що її оточують. Разом з тим поняття “пізнавальна активність” ще не набуло однозначного тлумачення. Розмаїття поглядів на сутність пізнавальної активності, деяка відмінність у підходах до визначення її змісту свідчать про очевидне прагнення науковців обґрунтувати цей педагогічний феномен. Визнаючи право авторів на різні судження щодо сутності пізнавальної активності, ми схильні розглядати всі запропоновані думки як такі, що взаємодоповнюють, а не взаємовиключають одна одну.

Висновки. Отже, пізнавальна активність учня в навчально-виробничому процесі є рисою його особистості, що виявляється в його ставленні до пізнавальної діяльності та передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння ним соціального досвіду, професійних знань і способів діяльності, а також знаходить прояв як пізнавальна діяльність.

Список використаної літератури

1. Активизация школьников в учебном процессе // Советская педагогика и школа. – Тарту : Тартуский госуд. ун-т. – 1983. – Вып. XVI. – 111 с.
2. Алексеенко Т.А. Формування пізнавальної активності студентів в умовах блокової організації навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / Т.А. Алексеенко. – К., 1995. – 25 с.
3. Аристова Л. Активность учения школьников / Л. Аристова. – М. : Просвещение, 1968. – 138 с.
4. Карсонов В.А. Способы организации самостоятельной работы учащихся на уроках труда / В.А. Карсонов. – Челябинск : ЧГПИ, 1988. – 67 с.
5. Лузан П.Г. Теоретичні і методичні основи формування навчально-пізнавальної активності студентів у вищих аграрних закладах освіти: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Петро Григорович Лузан. – К., 2004. – 400 с.

6. Шадриков В.Д. Деятельность и способности / В.Д. Шадриков. – М. : Логос, 1994. – 320 с.
7. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.
8. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе : книга для учителя / Г.И. Щукина. – М. : Просвещение, 1986. – 144 с.
9. Якиманская И.С. Развивающее обучение / И.С. Якиманская. – М. : Педагогика, 1979. – 144 с.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2013.

Сушенцев А.Е. К проблеме познавательной активности учащихся птуз в учебно-производственном процессе

В статье раскрыты подходы к трактовке понятия “познавательная активность” и сущность познавательной активности учеников в учебно-производственном процессе профессионально-технического учебного заведения.

Ключевые слова: *активность, познавательная активность, самостоятельность.*

Sushencev A. To problem of cognitive activity of student professionalno-technical training and production process educational establishment in educational-production process

In the article the approaches to the interpretation of the concept of "cognitive activity of" the essence of cognitive activity of students in the teaching and the production process of vocational school.

Key words: *activity, cognitive activity, independence.*